

Бондаренко О.В. Состояние и перспективы развития национальной информационной инфраструктуры

Рассмотрены понятие и развитие информационной структуры, ее составляющие и правовая регуляция в Украине, достижение результатов внедрения Национальной программы информатизации. Предложено авторское виденье основных целей автоматизации. Рассмотрена роль государства в формировании информационной инфраструктуры. Определен ряд регулирующих и поощрительных действий, которые максимально содействуют развитию предпринимательства в отраслях информационных технологий.

Ключевые слова: информатизация, информационная инфраструктура, национальная программа информатизации.

Bondarenko O.V. Status and prospects of development of the national information infrastructure

In the article a concept and development of informative structure, its constituents and legal adjusting, is resulted in Ukraine, achievement of results of introduction of the national program of informatization. Author vision of primary purposes of automation is offered. The role of the state is considered in forming of informative infrastructure. Certainly row of regulative and encouraging actions which maximally assist to development of enterprise in industries of information technologies.

Keywords: informatization, informative infrastructure, national program of informatization.

**6. ОСВІТЯНСЬКІ ПРОБЛЕМИ
ВИЩОЇ ШКОЛИ**

УДК 336.01(091):33.012.23

Доц. І.Г. Блазун, канд. екон. наук;
магістрант М.-Х.І. Козут; магістрант Л.А. Склярська – Львівський ДУВС

**ГЕНЕЗИС ТА ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ У РИНКОВОМУ
ЕКОНОМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

Висвітлено в історичній ретроспективі основні етапи становлення та розвитку фінансової науки. Окреслено значення та роль класичних і неокласичних наукових підходів на різних стадіях соціально-економічного розвитку суспільства. Визначено перспективні напрями розвитку фінансової теорії та практики в постіндустріальному суспільстві.

Ключові слова: фінанси, фінансові відносини, фінансова наука, фінансова думка, фінансова теорія, державні доходи, державні видатки.

Постановка проблеми. Основним атрибутом держави, що використовується в ринковій економіці і за допомогою якого здійснюється розподіл вартості ВВП і національного доходу, є фінанси. На різних етапах суспільного розвитку змінювалися, розвивалися та удосконалювалися форми організації фінансових відносин, прагматична комбінація яких значною мірою ґрунтувалася на відповідній системі наукових знань і поглядів. Фінансова наука на зразок інших наук зародилася із практики і як система знань пройшла тривалу еволюцію. На зорі цивілізації економічні погляди, враховуючи й фінансову їх складову, викладалися у філософії. З виокремленням від філософії політичної економії вчення про фінанси ввійшло до складу останньої. Лише у другій чверті ХІХ ст. фінанси набули статусу самостійної галузі наукових знань.

Динамічність фінансових явищ і процесів, зумовлених необхідністю регулювання економічних чинників, визначає актуальність наукових досліджень у сфері фінансів із подальшим розширенням їх предмета.

Стан дослідження. Огляд навчальної та наукової літератури, де висвітлено питання розвитку фінансової науки в історичній ретроспективі, засвідчив про неабиякий науковий інтерес до вивчення цієї проблематики. Значну увагу приділено вказаному напрямку досліджень у роботах О. Василика, В. Ковальова, В. Опаріна, Г. Поляка, В. Пушкарьової, М. Романовського, В. Федосова, С. Юрія та низки інших вчених-фінансистів України та Російської Федерації. Вивчення праць згаданих науковців засвідчило, що вони емпірично розглядають історичні аспекти становлення та розвитку фінансової науки як однолінійний процес, що передбачає вищість кожної наступної суспільно-економічної формації над попередньою. Водночас незначну увагу приділяється діалектичному підходу щодо диференціації цивілізацій за ступенем розвитку та якістю життєдіяльності, які формуються під впливом технічних і політичних чинників.

Метою наукового дослідження є ретроспективний аналіз і теоретична концептуалізація основних положень фінансової науки на різних етапах суспільного розвитку та визначенні їх ролі у забезпеченні ефективного функціонування ринко-

вого економічного механізму, а також підвищенні фінансових можливостей держави у частині фінансового забезпечення конституційних функцій і завдань.

Виклад основних положень. Багатовікову історію розвитку світової фінансової думки прийнято періодизувати на два основних етапи: перший розпочався за античних часів та проіснував до середини XX ст., знайшовши своє теоретичне обґрунтування в класичній теорії фінансів; на зміну першому етапу прийшов другий, наукову концептуалізацію якого проведено в рамках неокласичної теорії фінансів. Головна відмінність між зазначеними теоріями полягає в різних суб'єктивних домінантах. Так, якщо при класичному підході пріоритет у фінансових відносинах надається державі, то в умовах неокласицизму на перше місце виходять фінанси приватного сектору. Водночас і розвиток ідейного наповнення класичної та неокласичної теорії, і вдосконалення методів управління фінансовими відносинами у контексті функціонування державних й корпоративних фінансів відбувалися паралельно.

Класичний період розвитку фінансової науки з огляду на його епохальну тривалість прийнято поділяти за часовою ознакою на три стадії:

- 1) ненаукова оцінка фінансових явищ і процесів;
- 2) перехід до наукового опрацювання проблематики фінансових відносин у суспільстві;
- 3) раціональний або науковий підхід щодо вивчення і дослідження фінансів.

Ненаукова стадія охоплює історичний період із часів Вавилону, Стародавньої Греції та Риму до часів пізнього Середньовіччя. Зокрема, є історичні свідчення про зародження банківської традиції у Вавилоні в II тисячолітті до н.е. Створені на зразок банків древні фінансові установи спочатку виконували операції щодо зберігання грошових коштів та полегшення грошового обігу, а пізніше розвинулася практика надання строкових кредитів під відсотки, кредитування під заставу нерухомості, кораблів, товарних вантажів, виникли примітивні безготівкові розрахунки із застосуванням шкідливих чеків, завірених уповноваженими кредитно-розрахунковими "закладами". На зламі VI-V ст. до н.е. фінікійці стали пропонувати фінансові послуги всім економічним суб'єктам Східного Середземномор'я, а фінікійські міста Тир і Сидон стали тогочасними "фінансовими центрами" на зразок сьогоденної Швейцарії.

Примітивними були пізнання у галузі фінансів і в стародавніх греків та римлян, незважаючи на значні обсяги фінансової діяльності держави. У роботах Арістотеля, Платона, Ксенофонта, Цицерона окремі фінансові питання висвітлено в контексті дослідження засад державного устрою. Ще у IV ст. до н.е. Ксенофонт до складу державних доходів відносив надходження орендної плати за державне майно, від продажу невільників, митні збори і податки. Він пропонував Афінам скуповувати невільників і передавати їх у найм власникам Лавріонських срібних рудників, а також будувати готелі, крамниці, склади, здавати їх в оренду з метою отримання доходів. Оскільки такі заходи державного будівництва потребують значних фінансових вкладень, Ксенофонт пропонує на таку ціль залучити державні запозичення.

Водночас наведені приклади організації фінансових відносин потрібно розглядати як поодинокі, несистемні прояви того, що через багато століть дістане загальне практичне визнання, буде узагальнене і систематизоване в різних наукових теоріях.

Ранні періоди державотворення характеризуються територіальною системою цінностей, згідно з якою інтереси держави уособлюються з інтересами правителя. Державні доходи обмежуються вузьким переліком їх джерел у вигляді плати за користування державними землями, рудниками, ринками, пристанями, натуральними повинностями, військовою контрибуцією, митом та окремими податками, які сплачувались у грошовій формі. Напрями використання державних коштів впливали із такого обмеженого кола завдань і функцій, які покладалися на державу. Як наслідок, не виникало жодної потреби у формуванні складної фінансової системи з огляду на нечисленність державних видатків [5, с. 7-8; 6, с. 41-44].

У середні віки переважав натуральний спосіб ведення господарства, який певною мірою стримував розвиток фінансових відносин і пов'язаних з ними наукових досліджень. З іншого боку, саме в період раннього середньовіччя в Європі закладалася специфічна фінансова практика під впливом церкви. У роботах схоластів порушують питання ціноутворення, проблематику справедливих цін як критеріїв етичної поведінки суб'єктів ринку, гріх лихварства тощо. Зокрема, Фома Аквінський (1225-1274 pp.) вважав, що правитель в інтересах суспільного блага може запроваджувати податки, якщо недостатніми є надходження від домен та з інших джерел. При цьому заперечувалися боргові фінанси як такі, що підірвують авторитет правителя та послаблюють державу. Інший відомий схоласт Нікола Орезма (1323-1382 pp.) написав трактат про гроші, який вважають першою роботою з висвітлення економічної проблеми [2, с.28-29].

Із 1118 р. по 1314 р. функціонував локальний католицький духовно-рицарський орден тамплієрів. Історики стверджують, що лицарі-фінансисти не лише нагромадили великі багатства, але й започаткували та успішно здійснювали різноманітні фінансові операції, а саме: безготівкові розрахунки, надання аудиторських послуг, нагляд за надходженням клієнту коштів, видача позичок тощо. Завдяки широкій мережі командорств (представництв Ордену) стало можливим навіть організувати грошові перекази. Зміст цієї операції зводився до того, що особа, яка вирушала у далеку подорож, вносила в командорство за пунктом відправлення необхідну суму грошей, а прибувши в пункт призначення, внесли кошти можна було отримати при пред'явленні спеціального позичкового листа, причому в необхідній валюті. Невипадково окремі історики вважають тамплієрів творцями першої транснаціональної фінансової системи [3, с.11-12].

Однак і напрацювання схоластів, і діяльність лицарського християнського Ордену відображали лише окремі наукові пізнання та практичні прийоми управління фінансовими відносинами. Відсутність системного підходу у розробці фінансової тематики частково була компенсована за часів пізнього Середньовіччя. Більшість дослідників схиляються до того, що саме цей період варто вважати перехідним до наукового пізнання фінансів. Найсприятливіші умови для цього виникли в містах Північної Італії, які переживали значне економічне зростання і культурне піднесення. На межі Середньовіччя і Нових часів торговельний капіталізм створив не лише матеріальні передумови для виникнення нової галузі спеціальних знань, але й став мотиваційним чинником свідомого ставлення до фінансового господарства.

Питанням систематизації знань про фінанси приділено багато уваги в роботах італійських вчених-меркантилістів – Діодеме Карафи (1406-1487 pp.), Ніколо

Макіавеллі (1469-1527 рр.), Джованні Ботеро (1540-1617 рр.). Це були роки раннього меркантилізму, який став поштовхом до первісного нагромадження капіталу. Лейтмотив вказаної наукової течії зводився в кінцевому підсумку до активного втручання держави в господарську діяльність. Дуже актуальними в цьому плані є дослідження керівника фінансового господарства неаполітанської королеви Діодеме Карафи, який зробив такі узагальнення: по-перше, класифікував державні видатки в розрізі трьох груп: видатки на оборону, видатки на утримання правителя, видатки на задоволення непередбачуваних потреб; по-друге, як представник торгового класу, категорично виступав за звільнення від оподаткування операцій з вивозу товарів за кордон; по-третє, основним джерелом доходів бюджету вважав доменні, а податки відносив лише до надзвичайних джерел надходжень [5, с. 8].

У XVI ст., з огляду на недостатність доходів від доменів, на перший план виходять інші методи мобілізації коштів на користь держави – регалії (монополії), мита, податки. У цей час спостерігається взаємопроникнення фінансової науки і фінансової практики. Видатний французький економіст Жан Боден (1530-1597 рр.) у роботі "Фінансові нерви держави", що є складовою збірника його праць "Шість книг про республіку", вказує на сім можливих джерел доходів правителя: 1) доменні; 2) військова здобич; 3) подарунки дружніх держав; 4) збори із союзників; 5) доходи від торгівлі; 6) ввізне і вивізне мито; 7) данина із поневолених народів [7, с. 27; 5, с. 9].

Базовим елементом системи "добрих фінансів" Ж. Боден вважав надходження від домені і митне оподаткування. Водночас ставлення його до податків було дуже обережним, адже податковий тягар дестабілізує відносини між правителем і його підданими, може призводити до повстань. Як наслідок, запроваджувати податки можна лише у виняткових ситуаціях. Зібрані ресурси, на думку Ж. Бодена, потрібно використовувати на утримання королівського двору, благочинність, військові потреби, будівництво фортець, міст, громадських споруд. Отже, меркантилісти в особі Ж. Бодена зробили першу спробу охарактеризувати фінансове господарство як сукупність державних доходів і видатків. Проте класифікація доходів за Ж. Боденом свідчить про зародковий стан економічної та фінансової науки у епоху меркантилізму.

У XVII ст. в Європейських країнах істотно активізувалася потреба в податках, що, своєю чергою, поштовхнуло розвиток фінансової думки. Особливої гостроти набула проблема вибору між прямим та непрямим оподаткуванням. Найзначніші наукові дослідження, спрямовані на формування нового світогляду, належать англійським філософам та економістам Томасу Гоббсу (1588-1679 рр.), Вільяму Петті (1623-1687 рр.), Джону Локку (1632-1704 рр.). Зокрема, Т. Гоббс наполягав на повноправності правителів оподатковувати підданих, дотримуючись при цьому принципів рівномірності та поміркованості розподілу фіска, шляхом встановлення непрямих податків. В. Петті висловлювався за проведення виваженої податкової політики як важеля стимулювання господарської діяльності. Під впливом Дж. Локка в кінці XVII століття в Англії суспільний вибір змінюється на користь прямих податків, які до того ж пропонувалося об'єднати у складі єдиного поземельного податку [3, с.13].

Бурхливий розвиток методів і механізмів поповнення державної казни у період пізнього феодалізму все ж таки не призвів до перетворення фінансової на-

уки в самостійну галузь знань. Дуже влучно аргументував цю позицію видатний мислитель того часу Н. Макіавеллі: "... подібній науці потрібно було б володіти певними беззаперечними істинами, положеннями, але оскільки їх немає, а все зводиться до відомих навиків і спритності обдирання громадян, то немає і самої науки" [7, с. 27].

Ближче до середини XVIII ст. вимальовується повна безперспективність певною мірою грабіжницької політики держави у фінансовій сфері. Стає зрозумілим, що державне господарство має керуватися загальними законами економічного розвитку. Виникнення камералістики як самостійного напрямку наукових досліджень стає відправним пунктом зародження наукового або раціонального періоду динамічного поступу фінансової науки. Камеральні науки охоплювали три галузі державного управління:

- 1) господарські науки – торгівля, сільське господарство, лісове господарство тощо;
- 2) наука про поліцію – заходи забезпечення безпеки і достатку суспільства;
- 3) власне камеральна наука, тобто фінансова наука як вчення про формування та використання державних доходів.

Вагомий внесок у розвиток фінансової складової камералістики зробили німецькі вчені та державні діячі: Л. фон Секендорф (1626-1692 рр.), який першим висунув ідею про зв'язок народного господарства, добробуту і податкової спроможності населення; Ф. Юсті (1720-1771 рр.) та Й. Зонненфельс (1732-1817 рр.) систематизували фінансові теорії та вибудували загальну схему фінансової науки. У своїй книзі "Система фінансового господарства" Ф. Юсті висвітлює в широкому аспекті вчення про доходи і витрати держави, про управління камеральними справами, про кредит. До заслуг вченого варто віднести також і розробку так званих "максимів", тобто правил проведення податкової політики, які в подальшому були глибше опрацьовані А. Смітом і на сьогодні відомі як вихідні принципи оподаткування [5, с. 10-11; 7, с. 13]. Послідовники Ф. Юсті вважають його батьком фінансової науки.

Зонненфельс Й. трактував фінансову науку як збірник правил для створення державних доходів найвигіднішим способом. На його думку, найвагомішим джерелом надходжень держави виступають податки, що правда рівень останніх не може виходити за межі поміркованості у вилученні коштів [7, с. 15].

На кінець XVIII ст. дослідження фінансової проблематики просувається одночасно в теоретичній і практичній площинах. Це стало можливим завдяки низці обставин: позитивному впливу нових теорій у галузі філософії, права і держави (Ш.Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, І. Кант); швидкому поширенню ідей фізіократів; з огляду на докорінні перетворення в політичній, соціальній, економічній сферах під впливом Великої французької революції і технічного прогресу. До найвпливовіших виразників нової наукової течії прийнято відносити французьких вчених-фізіократів – Ф. Кене, А. Тюрго, О. Мірабо. Їхня заслуга полягала у самому виборі та постановці проблем справедливості оподаткування, перекладання податків, джерел доходів, розмірів участі кожного у витратах держави тощо. Фізіократи висунули тезу, що тільки одна земля дає чистий дохід, тоді як мануфактура і торгівля жодних нових цінностей не створюють, а отже, єдиним реальним методом формування державних доходів залишається поземельний податок [5, с. 11].

Помилковість цього висновку на сьогодні очевидна, проте фізіократи найглибше дослідили взаємозв'язок фінансів і матеріального виробництва. Більше того, Ф. Кене (1694-1774 рр.) розробив знамениту економічну таблицю, в якій відобразив як єдине ціле послідовний процес виробництва, обміну, розподілу і споживання продуктів, а також окреслив передумови безперервного відтворювального циклу. В поясненнях до таблиці Ф. Кене вказує на недоліки в оподаткуванні, які скорочують обсяги виробничої діяльності, серед яких і недосконалість податкових вилучень з фермерів, і надлишковий фіскальний тягар, пов'язаний з високою вартістю податкових процедур, і значні судові видатки [1, с. 40-41]. І все ж головна заслуга фізіократів не стільки в їхніх наукових розробленнях, скільки в критиці чинної на той час фінансової системи, що тільки прищвидило становлення класичної школи політичної економії.

Класики політичної економії не лише підняли економічну науку на якісно новий щабель розвитку, але й чітко окреслили джерела "фінансового господарства", розглядаючи його як частину економічної діяльності. Наукова праця А. Сміта "Дослідження про природу і причини багатства народів" стала справжнім переломом у світовій фінансово-економічній думці. На відміну від своїх попередників, автор вказаної роботи вперше обґрунтував економічну основу фінансового господарства, виділивши не одне, а цілих три джерела фінансових ресурсів – землю, працю, капітал. Особливо цінною в галузі вивчення та системного опрацювання фінансових відносин вважають п'яту книгу А. Сміта про народне багатство, яка складається із трьох розділів: 1) про державні видатки; 2) про державні доходи; 3) про державні борги.

За А. Смітом всі видатки держави підлягають поділу на дві категорії: ті, що мають загальне значення – оборона та утримання королівської влади; ті, що мають індивідуальне походження – здійснення правосуддя, народна освіта тощо. При цьому перша група видатків має забезпечуватися доходами суспільства, а друга – надходженнями митного характеру. Крім того, висловлювалося міркування щодо доцільності розмежування загальнодержавних і місцевих видаткових фінансових повноважень, адже несправедливо перекладати на всіх членів суспільства видатковий тягар, який приносить користь чи вигоди окремим верствам населення або мешканцям провінцій.

Системністю й послідовністю визначалося також вчення А. Сміта про державні доходи, яке не втратило своєї актуальності й досьогодні. Зокрема, всі доходи підлягають поділу на податкові та неподаткові. Останні, своєю чергою, формуються з капіталу, від підприємницької діяльності, державного майна. З огляду на низьку рентабельність державного капіталу ставилося питання про негайний вплив держави як власника землі та інших ресурсів на економічну діяльність. А отже, всі прибутки мають належати привілейованому класу капіталістів, який виражав інтереси промислового капіталу [1, с. 41; 3, с. 14; 4, с. 46; 5, с. 13; 8, с. 73].

Дослідження А. Сміта вийшли далеко за межі теоретико-наукової концептуалізації, набували практичної цінності. Це виражалося в двох аспектах: по-перше, наукові розробки в галузі фінансів знайшли своє впровадження у законодавстві багатьох європейських країн; по-друге, фінансово-господарська практика втратила своє панівне становище як суспільно-економічна доктрина, поступово перетворившись на сферу апробації загальних законодавчих принципів.

Учень і послідовник А. Сміта, Д. Рікардо став творцем нової теорії оподаткування, в основну якої закладено його ж вчення про ренту і заробітну плату як джерела фіску. На думку Д. Рікардо, всі податки сплачуються із прибутку капіталіста і лише окремі – із земельної ренти. Отже, в кінцевому підсумку всі податкові вилучення перекладаються на капіталістів-підприємців, зменшуючи їх прибутки і надаючи останнім виняткової ролі у формуванні доходної бази держави [1, с. 41-42]. Ці та низка інших ідей, висвітлених у фундаментальній праці "Початок політичної економії та оподаткування", знайшли своє відображення не лише в роботах економістів класичного напрямку, але й використовувалися в законодавчих актах різних країн.

Розвиток у XVIII ст. політичної економії створив всі необхідні об'єктивні передумови для виділення з її складу фінансової науки. Цьому також сприяли певні події історичного розвитку, що мали місце на початку XIX ст., а саме: швидке поширення ідей соціалізму, зародження соціал-демократичних робітничих рухів, перехід від абсолютизму до конституційної форми державного управління. Інтенсифікація фінансових відносин виражали насамперед у розробленні бюджетного права, яке органічно доповнювалося фінансовим управлінням і контролем.

Формування фінансової теорії з домінуванням у ній соціального вибору над індивідуальним чи фіскальним підходами нерозривно пов'язане з іменем відомих німецьких економістів, чільне місце серед яких посідає К.Г. Рау (1806-1873 рр.). Протягом 1832-1868 рр. він шість разів перевидавав підручник "Основні початки фінансової науки", який складався зі вступу, де розглядаються загальні основи фінансової науки, й розділів, у яких висвітлюються державні видатки; державні доходи залежно від джерела їх походження – від державного майна, регалій, лісів, промислових підприємств, капіталів, мита, податків; державний кредит; бюджет; організація фінансового управління [5, с. 15; 8, с. 73]. За такою схемою майже пів століття викладався курс фінансової науки не лише в німецькій, але й англійській, італійській, російській навчальній літературі.

Помітний внесок в еволюцію наукового фінансового світогляду вніс швейцарський економіст першої половини XIX ст. Ж. Сімонді (1773-1842 рр.). На ранніх етапах своєї наукової діяльності він, як послідовник А. Сміта, захищає інтереси крупного промислового капіталу. Надалі вчений докорінно змінив свої погляди, стає на бік дрібних промисловців і землевласників. У контексті реалізації своєї наукової теорії Ж. Сімонді пропонує зниження непрямих податків, встановлення неоподаткованого мінімуму, запровадження прогресивного оподаткування. Фінансову політику він розглядає як основний засіб покращення матеріальних статків народу шляхом перерозподілу податкового тягара на заможні верстви населення, які з огляду на свій привілейований статус, причому як у матеріально-платоспроможному, так і в соціальному сенсі, є найбільшими користувачами державних послуг [1, с. 42; 5, с. 16]. На відміну від А. Сміта та Д. Рікардо, пропозиції Ж. Сімонді не були залучені до законодавчого процесу, однак стали відправним пунктом фінансової складової соціально-політичного напрямку в Німеччині у другій половині XIX ст.

У науковій і навчальній літературі сьогодення активно дискутується питання про роль марксистської соціально-політичної течії у становленні фінансової науки. Висловлюються діаметрально протилежні погляди на цю наукову проблему,

починаючи від повного чи часткового схвалення і закінчуючи беззастережним запереченням розробок К. Маркса і Ф. Енгельса. Очевидно, не можна перегорнути сторінку історії, зробивши однозначний негативний висновок. Необхідно всього лиш прагматично оцінити марксизм як суспільне явище з урахуванням таких обставин:

- 1) соціалістичні ідеї знайшли своє відображення в різних течіях фінансової науки;
- 2) марксизм тривалий час користувався статусом офіційної перманентної доктрини в СРСР та інших країнах соціалістичного табору;
- 3) у роботах класиків марксизму-ленінізму відсутні предмет, зміст і структура фінансових досліджень; висвітлення фінансових явищ набуває виключно політичного забарвлення, метою якого є повалення існуючого капіталістичного ладу.

На відміну від марксистів, представник нової історичної школи А. Вагнер (1835-1917 рр.) зробив акцент на соціальних аспектах фінансової науки, не виходячи за межі об'єкта наукових досліджень. У 1880 р. він видав курс "Наука про фінанси", який структурно поділявся на три частини: перша – вступ, огляд фінансового устрою, вчення про витрати і вчення про приватноправові доходи; друга – вчення про мита і загальна частина вчення про податки; третя – спеціальна частина вчення про фінанси (подавалася у вигляді історичних, законодавчих, статистичних матеріалів). А. Вагнер активно пропагує переваги державної форми господарювання над приватним підприємництвом, тому що матеріальні блага останніх при посередництві фінансового перерозподілу перетворюються в послугу державі; з іншого боку, саме державна підтримка, як зворотна послуга бізнесу, є мотиваційним чинником зростання підприємницької ініціативи та збільшення в кінцевому підсумку обсягів виробництва матеріальних цінностей. Досить радикальною є позиція А. Вагнера щодо втручання держави у розподільчі та перерозподільчі процеси шляхом реалізації податкової політики в інтересах бідних класів [5, с. 17-18].

Вагоме значення у формуванні нових підходів щодо організації фінансової моделі суспільства у кінці XIX ст. відіграв також маржиналізм з притаманною йому теорією граничної корисності, яка об'єднала за своєю основоположною ідеєю всіх дослідників суб'єктивної школи. Один із найвідоміших представників австрійської школи Е. Сакс спробував розробити загальну теорію фінансової науки і фінансового господарства. Він ототожнював метод політичної економії та фінансової науки – закон граничної корисності. Саме це, на думку Е. Сакса, мало сприяти перетворенню фінансової науки в таку ж точну науку як і політична економія [5, с. 18].

Італійський фінансист Ф. Нітті стверджував, що фінансова наука набула самостійного значення в кінці XIX ст. У своїй роботі "Основні начала фінансової науки" він високо оцінив напрацювання Е. Сакса в галузі теоретичної фінансової економії, які сприяли утвердженню "чистої фінансової науки" як науки про об'єктивні закони управління фінансовими явищами [5, с. 18-19; 6, с. 46].

Першість у фінансовій літературі Європи та Америки 90-х роках XIX ст., за одноставним визнанням сучасників, належить Е. Селігмену. Він дуже вдало осучаснив фінансову науку, запровадивши поняття соціальної граничної корисності, яка ґрунтувалась на компромісному поєднанні ідей класичної політекономії та ідей маржиналізму. Наукова спадщина Е. Селігмена є дуже багатогою і торкається

проблем майнового, доходного, прогресивного оподаткування, перекладання податків, класифікації державних доходів, державного кредиту, місцевих фінансів. Хронологія основних наукових досліджень має такий вигляд:

- 1) робота про прогресивне оподаткування в теорії та практиці, у якій всебічно висвітлено історичний, емпіричний досвід запровадження прогресивних податків і здійснено теоретичне обґрунтування останніх (1892 р.);
- 2) книга про перекладання податків (1892 р.);
- 3) фундаментальне дослідження про доходний податок (1911 р.) [5, с. 19].

Свій внесок у дослідження предмету, змісту і структури науки про фінанси зробила й італійська фінансова школа. У роботі "Основи фінансової науки" (1896 р.) Л. Косса стверджував, що фінансова наука не є доповненням політекономії і не обмежується вивченням причини та економічних наслідків фіскальних заходів, адже джерелами науки є не тільки принципи політекономії, а й загальні принципи права і політики. Структурно фінансова наука підлягає поділу на розділи: державні видатки, державні доходи, їх співвідношення [3, с. 15-16]. Своєрідним є погляд Л. Косси на фінансову політику, яку він не відділяє від предмета науки, розглядаючи як складову ефективної політики державного управління.

Інший італійський вчений Ф. Нітті вважав фінансову науку відгалуженням політичної економії, завдання якої полягає у вивченні способів мобілізації та використання необхідних для життєдіяльності держави і місцевих самоврядних одиниць матеріальних засобів. Таким чином, предмет досліджень, який раніше зосереджувався в основному на державних фінансах, поширився і на рівень місцевого фінансового господарства. Крім того, Ф. Нітті доповнив та розвинув вчення про державні видатки, державний кредит, бюджет [5, с. 20].

Фінансова думка Франції проходила своє становлення у XIX ст. за типовим "європейським сценарієм". Так, відомі економісти першої половини XIX ст., Ж.Б. Сей, Ф. Бастіа, розвиваючи ідеї А. Сміта про невтручання держави в економіку, наполягали на подальшому скороченні державних функцій, зниженні податкового тягаря. Ці погляди не лише поділяв, а й розвинув у другій половині XIX ст. П. Леруа-Больє. Його науковий доробок зводиться до заперечення господарської діяльності держави; захисту інтересів крупного капіталу; відміни прогресивного оподаткування; вилучення із предмета фінансової науки категорії державних видатків; абсолютизації державних доходів як основного об'єкта фінансових відносин. Водночас Г. Жез, наукова діяльність якого припадає на початок XX ст., висловлював зовсім інше бачення фінансової проблематики. Своє завдання він вбачав у розкритті юридичного аспекту фінансових інститутів, тобто тих інструментів, які використовуються урядом для побудови та функціонування державного сектору економіки – домен, регалій, податків, бюджету тощо. Результати досліджень Г. Жеза викладені у відомій роботі "Загальна теорія бюджету".

Із англійської фінансової класики на особливу увагу заслуговують праці А. Пігу (1877-1959 рр.), три з яких безпосередньо присвячені фінансовим проблемам. Найвідомішою є робота "Дослідження державних фінансів", опублікована в 1927 р. Зазначена праця має традиційну для того часу структуру і містить три розділи: податки, державні видатки, державні позики.

Досягнення фінансової науки глибоко та всебічно висвітлено у навчальних, наукових, інших літературних джерелах. Найтиражованішим (видавався 18 разів) до цього часу вважається підручник професора Ерлангенського університету

К.Т. Еєберга "Нариси фінансової науки" (1882 р.), який, щоправда, у своїй переважній більшості наповнений роботами Л. Косси. За К.Т. Еєбергом, фінансова наука – систематизований виклад принципів, покладених в основу функціонування фінансового господарства, методів формування та використання державою, областю, общиною необхідних матеріальних благ для досягнення своїх цілей. Відповідно до структури фінансового господарства фінансова наука підлягає поділу на: 1) вчення про видатки; 2) вчення про доходи; 3) вчення "про співвідношення між доходами і видатками" або про кредит [5, с. 21].

Отже, К.Т. Еєберг, як і більшість науковців того періоду, давав обґрунтування фінансовій науці як науці про державні фінанси.

Підсумовуючи виклад класичної теорії фінансів в історичній ретроспективі, потрібно наголосити на таких її характерних ознаках:

- 1) фінанси однозначно трактували як засоби держави; дещо пізніше їх сфера дії поширилася і на територіальний рівень – муніципалітети, графства, землі, общини тощо;
- 2) фінансами вважали не лише грошові кошти, але будь-які надходження у вигляді грошей, матеріалів, послуг. Оскільки основним джерелом державних доходів були податки, то науковий світогляд спрямовувався на опрацювання й систематизацію різних практичних заходів щодо оподаткування;
- 3) фінансова наука не мала чітко розробленого формалізованого інструментарію і носила переважно описовий характер. Цим пояснюється значна схожість посібників і публікацій з фінансової проблематики і за формою, і за змістом.

Напередодні Другої світової війни, а також у перші роки після її завершення бурхливий розвиток ринкової економіки призводить до обмеження ролі держави у суспільному відтворенні. Цьому значною мірою сприяла низка чинників:

- 1) розвиток та інтернаціоналізація ринків капіталів;
- 2) підвищення ролі транснаціональних корпорацій;
- 3) нарощування масштабів концентрації виробництва;
- 4) домінування фінансових ресурсів у системі ресурсного забезпечення бізнесової діяльності.

Більшість дослідників фінансової теорії схильні вважати, що протягом 40-х-50-х років ХХ ст. започатковується принципово новий підхід щодо трактування логіки і змісту фінансової науки – неокласична фінансова теорія, яка базується на таких основоположних принципах:

- 1) економічний потенціал держави, стабільно збалансований розвиток всіх сфер і ланок фінансової системи, визначається насамперед високим рівнем економічного розвитку приватного сектору, основу якого формують великі корпорації;
- 2) фінанси підприємницьких структур посідають провідне місце у системі фінансових відносин;
- 3) державне втручання в сферу підприємництва обмежується і не може виходити за рамки корпоративних інтересів;
- 4) найдоступнішими джерелами фінансових ресурсів є прибуток і доходи, отримані від діяльності на ринку капіталів;
- 5) внаслідок інтернаціоналізації ринків капіталів, товарів, праці відбувається світова фінансова глобалізація, яка супроводжується конвергенцією наці-

ональних фінансових систем. Це можна проілюструвати не лише використанням Євро як європейської розрахункової одиниці, але й запровадженням прийнятого у 2000 р. базового набору стандартів бухгалтерського обліку і фінансової звітності для всіх фондових бірж світу [3, с. 19].

Отже, неокласичну теорію фінансів прийнято визначати як систему знань про організацію та управління фінансовими ресурсами, фінансовими відносинами, фінансовим ринком.

Складовими частинами неокласичної фінансової науки є: 1) теорія корисності; 2) теорія арбітражного ціноутворення; 3) теорія структури капіталу; 4) теорія портфеля і модель ціноутворення на ринку фінансових активів; 5) теорія ціноутворення на ринку опціонів; 6) теорія переваги ситуацій в часі.

Апарат теорії корисності використовується для пояснення логіки та розробки методик і критеріїв вибору фінансових рішень. При цьому проводиться наукова інтерпретація та визначається роль спадної корисності, окреслюються можливості вибору альтернативних проектів інвестування за їх дохідністю, рівнем ризику, іншими критеріями. Теорія портфеля обґрунтовує можливості та механізми формування портфеля фінансових інвестицій, що дає змогу учасникам фінансового ринку прогнозувати свою дохідність з використанням встановленої моделі оцінки. У теорії структури капіталу розглядаються проблеми управління фінансовою структурою фірми, запроваджується поняття вартості джерел фінансування, оцінюються взаємозв'язки структури фінансування й вартості фірми. Роль і значення арбітражних операцій на фінансових ринках, методи збагачення шляхом проведення операцій на різних ринках за різними цінами висвітлюються в рамках теорії арбітражного ціноутворення. Теорія ціноутворення на ринку опціонів покликана проілюструвати технологію купівлі-продажу як власне активів, так і прав на володіння ними. Найбільш теоретизованим розділом неокласичної фінансової науки є теорія переваг ситуацій в часі, завдання якої полягає в оптимізації споживчого плану інвестора в умовах невизначеності.

Вихідним пунктом неокласичної теорії фінансів є узагальнення та систематизація теоретичних підходів і практичних механізмів функціонування фінансових ринків, організованою формою яких виступають фондові біржі. Початок біржової справи пов'язаний з діяльністю біржових ярмарок, які проводилися в найбільших містах Європи протягом ХІІІ-ХV ст.; у ХVІІ ст. сформувалася найстаріша фондова біржа світу-Амстердамська, у 1773 р. засновано Лондонську фондову біржу, у 1792 р. – Нью-Йоркську фондову біржу, яка на сьогодні перетворилася в наймогутніший фінансовий ринок.

Перші спроби дати пояснення теорії поведінки на фондовому ринку пов'язані з іменем Ч. Доу, який разом з Е. Джонсом і Ч. Бергштрассером заснував компанію "Dow Jones & Co", яка спеціалізувалася на випуску фінансової інформації. На переконання Ч. Доу ціни на акції не лише можливо, але й необхідно прогнозувати на основі ґрунтового вивчення динаміки цін з використанням статистичних масивів інформації [7, с. 31].

У рамках неокласичної фінансової науки поряд з технократичними підходами до оцінки фінансових активів Ч. Доу розвинулися й інші гіпотези ефективного функціонування ринку капіталів: 1) теорія "ходіння наманя"; 2) фундаментальний підхід.

Основоположником першого напрямку вважають французького математика Л. Башельє, який у своїй докторській дисертації "Теорія спекуляції" спробував пояснити зміну цін на акції на французькому фондовому ринку шляхом використання математичного апарату дослідження. Л. Башельє підсумував результати своєї праці однозначним висновком про те, що динаміка цін на фондовому ринку не підлягає точним вимірюванням, можна говорити лише про ймовірні їх значення. Завдяки П. Самуельсону ідеї Л. Башельє набули популяризації, а термін "спекуляція" закріпився серед базових понять категоріального апарату фінансової теорії [3, с. 27-29].

Фундаментальний підхід вирізнявся прагматичністю оцінки фінансових активів методом дисконтування виплачених у грошовій формі дивідендів. Автором цієї ідеї прийнято вважати Дж. Вільяма. Останній підкріпив свої дослідження математичними розрахунками, на основі яких зробив висновок, що вартість кожної речі оцінюється отриманою від неї користю. Модель оцінки дивідендів Дж. Вільяма розвинув пізніше Г. Марковіц, який розробив теорію портфеля інвестицій. У своїх роботах Г. Марковіц не лише розробив методологію прийняття рішень щодо інвестування в фінансові активи, але й запропонував відповідний науковий інструментарій. Подальшого розвитку зазначений розділ теорії фінансів набув у дослідженні системи ціноутворення на ринку цінних паперів, розробці концепції ефективності ринку капіталу, створенні моделей оцінки ризику доходності та їх емпіричному підтвердженню, оцінці структури капіталу й вартості джерел фінансування. Вагомий вклад у вивчення окреслених проблем внесли Ф. Модільяні та М. Міллер [3, с. 38-39].

Прийнято вважати, що теорія портфеля і теорія структури капіталу стали серцевиною управління корпоративними фінансовими. Саме ці теорії відповідають на два важливі запитання: звідки взяти і куди вкласти фінансові ресурси.

Завдяки напрацюванням Ф. Блека, Дж. Літнера, Дж. Моссіна, М. Скоулза, Дж. Трейнора, Ю. Фама, Дж. Хіршлейфера, У. Шарпа та інших, новий напрям фінансової науки бурхливо розвивався у загальнотеоретичному плані. Значна частина наукової літератури з теорії фінансів більшою мірою зосереджувалась на проблемах ринку капіталу, ніж на управлінні фінансовими ресурсами компаній і фірм. Саме це стало відправним пунктом для формування у 60-ті роки ХХ ст. прикладної дисципліни "Фінансовий менеджмент". Як наука про методологію і техніку управління фінансовими ресурсами і фінансовими відносинами крупних корпорацій фінансовий менеджмент сформувався шляхом доповнення базових розподілів теорії фінансів аналітичними розділами бухгалтерського обліку та понятійним апаратом загальної теорії управління. На сьогодні фінансовий менеджмент остаточно сформувався не лише як самостійний науковий напрям і практична діяльність, але й як навчальна дисципліна. Значний внесок у популяризацію фінансового менеджменту зробили представники англо-американської школи: Т. Коупленд, Дж. Уестон, Р. Брейлі, С. Майєрс, С. Росс, Ю. Брігхем.

Висновки. Сучасній фінансовій науці притаманний плюралізм поглядів при єдиних методологічних підходах до аналізу суспільних явищ і процесів. Плюралізм гарантує прийняття раціональних рішень. Ще однією характерною ознакою фінансової теорії сьогодення є постійний прагматизм досліджень з позицій суспільних інтересів. Фінансова наука в працях зарубіжних вчених позбавлена іде-

ологічних нашарувань, примітивних класових та старомодних уявлень про експлуатацію народних мас, роль держави тощо.

Зарубіжній фінансовій науці притаманна висока етика наукової полеміки, суперечливість та багатоваріантність наукового пізнання сьогодення, плюралістичне змагання ідей та пізнавальних підходів, що є необхідною передумовою цивілізаційного розвитку в умовах світової фінансової глобалізації та бюджетно-податкової гармонізації.

Література

1. Василик О.Д. Теорія фінансів : підручник / О.Д. Василик. – К. : Вид-во НІОС, 2000. – 611 с.
2. Леоненко П.М. Теорія фінансів : навч. посібн. / П.М. Леоненко, П.І. Юхименко, А.А. Ільєнко та ін. / за заг. ред. О.Д. Василика. – К. : Центр навч. літ-ри, 2005. – 480 с.
3. Очерки по истории финансовой науки / О.А. Ансберг, Ю.В. Базулин, С.А. Белозеров и др. / под ред. В.В. Ковалева. – М. : Изд-во "Проспект", 2010. – 544 с.
4. Поляк Г.Б. Финансы : учебник / Г.Б. Поляк. – М. : Изд-во ЮНИТИ – ДАНА, 2009. – 703 с.
5. Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов : учебн. пособ. / В.М. Пушкарева. – М. : Изд-во "Финансы и статистика", 2008. – 256 с.
6. Финансы : учебник [для студ. ВУЗов] / под ред. М.В. Романовского, О.В. Врублевской, Б.М. Сабанти. – М. : Изд-во "Перспектива"; Изд-во "Юрайт", 2000. – 520 с.
7. Финансы : учебник / под ред. В.В. Ковалева. – М. : Изд-во "Проспект", 2009. – 640 с.
8. Финансы : підручник / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К. : Вид-во "Знання", 2008. – 611 с.

Благун И.Г., Когут М.-Х. І., Склярская Л.А. Исторический характер и периодизация развития финансовой науки

Освещены в исторической ретроспективе основные этапы становления и развития финансовой науки. Очерчены значение и роль классических и неоклассических научных подходов на разных стадиях социально-экономического развития общества. Определены перспективные пути развития финансовой теории и практики в постиндустриальном обществе.

Ключевые слова: финансы, финансовые отношения, финансовая наука, финансовая мысль, финансовая теория, государственные доходы, государственные расходы.

Blagun I.G., Kogut M.-H. I., Sklyarska L.A. The historical character and periods of financial science development

The main stages of formation and development of financial science in the historical retrospective were highlighted. The meaning and role of classical and neoclassical scientific approaches on the different stages of socio-economic development of society were outlined. The perspective directions of fiscal theory and practice in post-industrial society are defined.

Keywords: finance, financial relations, financial science, financial thought, government revenues, government expenditures.

УДК 658.001.11:331.522.4.001.57 Асист. О.А. Григор'єв – НЛТУ України, м. Львів

КОНЦЕПЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ ЗНАТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

У нових ринкових відносинах визначено нову концепцію менеджменту – менеджмент знань. Ця частина менеджменту є невід'ємною частиною кадрової політики будь-якої організації підприємства. Розглянуто модель системи управління кадрового потенціалу підприємства та послідовний аналіз стану праці на підприємстві, на основі якого запропоновано ключові заходи з підвищення ефективного використання кадрового потенціалу підприємства.